

РЕЦЕНЗИЯ

От: проф. д-р Елка Василева
катедра “Икономика на природните ресурси”, УНСС – София
Научна специалност „Стокознание” (Икономика)

Относно: дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по научна специалност „Икономика и управление“ (Екоикономика), професионално направление 3.8. „Икономика“

Основание за представяне на рецензията: участие в състава на научното жури по защита на дисертационния труд съгласно Заповед № 835/ 22.03.2021 г. на Зам. Ректора по НИД и международно сътрудничество на УНСС доц. д-р Михаил Мусов

Автор на дисертационния труд: Ива Стойчева Костова

Тема на дисертационния труд: „Екологичната маркировка – информационен инструмент на политиката по околна среда в България“

1. Информация за дисертанта

Дисертантът се е обучавал съгласно докторска програма към катедра “Икономика на природните ресурси” /Бизнес факултет/ на УНСС по научната специалност „Икономика и управление“ (Екоикономика), професионално направление 3.8. „Икономика“ съгласно Заповед на Ректора на УНСС № 633/28.03.2016 г. Обучението е осъществено в задочна форма през периода 2016 – 2020 г., като със

Заповед на Зам. Ректора по НИД на УНСС № 600/11.03.2020 г. периодът на обучението е удължен с една година – до 10-ти март 2021 г. Тя е отчислена с право на защита, считано от 10-ти март 2021 г.

Ива Костова е завършила ОКС „Бакалавър“ със специалност „Биомениджмънт и устойчиво развитие“ в Софийски университет "Св. Климент Охридски" през 2012 г. Тя е завършила ОКС „Магистър“ със специалност „Екологична биотехнология“ в Софийски университет "Св. Климент Охридски", София през 2014 г. и ОКС „Магистър“ със специалност „Бизнес администрация“, специализация: Управление на качеството и околната среда през 2015 г. в Университет за национално и световно стопанство - София.

След завършване на бакалавърското си обучение през 2013 г., Ива Костова работи в сферата на клиничните изпитвания: като *администратор* на клинични изпитвания; като *специалист по мониторинг* на клинични изпитвания, а от 2019 г. е *ръководител централизиран мониторинг* на клинични изпитвания. През този период тя е натрупала комуникационни и междуличностни умения чрез участие в няколко специализирани обучения и в шест изследователски срещи по клинични проучвания, проведени в редица европейски държави. Участва като млад изследовател в два научни проекта по НИД на УНСС. Както се вижда от нейната Автобиография, Ива Костова има разнообразни езикови умения (английски, френски, немски и испански език), както и многобройни цифрови умения.

Като задочна докторантка е положила успешно изпити по дисциплините: Икономикс, Методология и методика на научните изследвания, Статистически методи и иконометрични модели в изследователската дейност, Икономика на екологичната политика и Устойчиво потребление и производство, както и реферат по темата на дисертацията. През целия период на обучението оценката за работата ѝ при периодичните атестации е положителна. Докторантката участва и в преподавателската дейност на катедрата, като е провела семинарни занятия в рамките на дисциплините „Управление на качеството“ и „Стандартизация и сертификация в еко-икономиката“.

Познавам Ива Костова от обучението ѝ в Магистърската програма със специалност „Бизнес администрация“, специализация: Управление на качеството и околната среда в УНСС и моите лични впечатления са положителни по отношение на

обучението, професионалните и личните ѝ качества. Като член на комисия на два от изпитите от докторската ѝ програма, аз съм имала възможност да се убедя, в задълбочеността, с която разглежда изследваните проблеми, както и способностите да организира и изпълнява наредените задачи.

2. Обща характеристика на представения дисертационен труд

Представеният дисертационен труд е съставен от увод, три глави и заключение, списък на използваните литературни източници с общ обем от 236 страници (основен текст - 199 стр.) включващи 8 таблици, 75 фигури и 2 приложения. При разработването на дисертацията са използвани и цитирани 338 литературни източника, от които 8 на кирилица и 330 на латиница.

В *Увода* е обоснована значимостта и актуалността на избраната тема в светлината на концепцията за устойчивото потребление и производство. Този избор на тематика демонстрира приемственост в изследванията на екипа от УНСС, който публикува първите резултати върху екомаркировката още през 2004 г. и поддържа систематично научните си интереси в тази област до сега. Докторантът отбелязва съществената роля на информационните инструменти на екологичната политика на глобално ниво, вкл. екологичните маркировки за продукти и услуги, за преодоляване на информационната асиметрия на пазара. Подчертава се динамика на дизайна на политиката през различните периоди на развитие.

Докторската теза се насочва към *приложението на информационните инструменти на екологичната политика в България, както и към тяхното въздействие върху поведението на потребителите - слабо проучени полета на изследване в българския контекст. Формулирана е целта - да изследва въздействащите фактори на нагласите и поведението на българските потребители по отношение на екологичните маркировки и да изведе препоръки и насоки за подобряване на приложението на екомаркировките като информационен инструмент на екологичната политика. Изброени са и задачите за изпълнение на поставената цел. Те са шест на брой, като по своята същност са систематичен преглед на подходите и инструментите на екологичната политика, методически, аналитични и емпирични.*

Точно е описан *обектът* дисертационния труд – екологичните маркировки като инструмент на екологичната политика в България, които имат за цел повишаване на информираността на потребителите и стимулиране на екологично отговорно поведение. *Предметът* на изследването са потребителските нагласи и поведение по отношение на екологичните маркировки, както и мотивиращите фактори за тяхното проявление и за покупката на продукти и услуги с такива маркировки.

На тази основа са издигнати *основната изследователска теза и три хипотези*, които са доказани в хода на работата.

Тезата е формулирана по сл. начин: „**повишаването на разпознаваемостта на екологичните маркировки като информационен инструмент за потребителите в България води до нарастване на потреблението на продукти и услуги с такива маркировки и косвено допринася за постигане на целите на екологичната политика**“.

Описани са ограниченията на изследването и основните източници на информация.

Хубаво впечатление прави избора на методи на изследването, приложен за съответната хипотеза. Дисертантът е използвал *таблична форма* за да представи това, което позволява да се убедим в *многообразието на използваните методи в работата*.

В рамките на направените анализи (първа глава), разработване на методиката (втора глава) и емпиричното изследване (трета глава) са събрани доказателства в подкрепа на работните хипотези с цел доказване на тезата. В заключителната част от работата са направени *препоръки за практическо прилагане* на решението и насоки за бъдещи изследвания.

Първата глава позволява да се представи широката рамка на изследването на докторанта – от подходите и инструментите на екологичната политика за постигането на устойчиво потребление и производство, през екологичните маркировки като информационен инструмент на екологичната политика в Европейския съюз и в България, до приложението на екомаркировките в нашата страна. Главата съдържа всеобхватна класификация на екологичните маркировки по предварително определени критерии и обобщение на основните ползи и ограничения, свързани с прилагането им. В тази глава се разглежда ефективността на екологичните маркировки в ЕС, както и тяхното приложение в България. Тук са изведени два проблема, свързани с несъответствие между нагласи и поведение (покупка) и несъответствие между познания

(какво поведение се оценява като социално и екологично устойчиво) и поведение. Това дава добра основа за по-нататъшно развитие на изследването.

Във *втората глава* на дисертацията е разработена методическата рамка на изследването. Поставени са тезата и работните хипотези, описани са конкретните задачи и приложимите методи на работа. За доброто планиране на докторската теза помага подробно разработената *логическата рамка* на изследването, съдържаща съотв. работни хипотези, развитите задачи и изследователски подходи и методи за тяхното доказване. В последната част на тази глава е разработена методиката на емпиричното изследване, съотв. цели и задачи, конкретните девет на брой изследователски хипотези и моделирането на намерението за покупка, структура и организация на изследването.

Трета глава съдържа анализ на резултатите от проведеното изследване на намерението за покупка на енергоспестяващи електроуреди и влиянието на маркировката за енергийна ефективност като информационен инструмент. Тук могат да се открият *следните основни посоки* на изследването:

- *Дескриптивен анализ* на резултатите от изследването, вкл. социално-демографски характеристики на участниците; едномерни и двумерни разпределения, преобразуване на данните с цел по-ясно представяне чрез индекси и др.;
- анализ на *причинно-следствени връзки* в модела за изследване на намерението за покупка на енергоспестяващи електроуреди. Тук са формулирани детерминантите на модела на емпиричното изследване чрез прилагане на факторен анализ и тестове за консистентност на връзките;
- *потвърждаване на структурирания модел* за изследване на намерението за покупка на енергоспестяващи електроуреди от българските потребители чрез метода на Моделиране на структурните уравнения (SEM).

Хубаво впечатление прави това, че след всяка част са направени *основни изводи* и са очертани *нерешени въпроси*.

Финалната част на проекта за дисертация е свързан със *заклучение и препоръки*. Тази заключителната част от работата включва *препоръки за практическо прилагане* на поведенческия модел и насоки за бъдещи изследвания.

Приложенията обхващат Въпросник и данни от статистическия анализ чрез Моделиране на структурните уравнения (SEM).

В структурно отношение дисертационният труд е единна композиция, отделните елементи на която са в логическа връзка. Дисертацията е завършено изследване и доказателство за възможностите на автора в изследователската област.

3. Оценка на получените научни и научно-приложни резултати

В работата задълбочено, коректно и критично е анализирана научната и специализираната литература за подходите и инструментите на екологичната политика и ролята на информационните инструменти, в частност екологичните маркировки, насочени към налагане на модели за устойчиво потребителско поведение. На тази основа добре са обосновани целите и реално са изпълнени задачите на дисертационния труд.

Разработена е детайлна методическа рамка на изследването. Използваните методи са подходящо избрани, описани прецизно и точно, като показват много добро разбиране на същността на извършената работа. Бих искала да подчертая направения анализ на обширната научна литература, посветена на разнообразни теории и модели за описание на потребителското поведение (Втора глава 2.2). Това обяснява и цитираните над 300 литературни източници в библиографията накрая на докторската теза. Докторантът е систематизирал това разнообразие и е обосновал избора на *Теорията на планираното поведение* като основа на емпиричното изследване в работата.

Представителността на извадката на проведеното емпирично изследване от 337 респонденти, избрани чрез случаен подбор между лица, закупили електроуреди или осветителни тела гарантира коректност на направените обобщения и изводи. Това се подкрепя от социодемографското описание на участниците в проучването, извършено през периода м. април 2019 г. – м. юли 2019 г. по метода на индивидуално интервю.

По своя дизайн емпиричното изследване на нагласите и поведението на българските индивидуални потребители по отношение на маркировката за енергийна ефективност позволява да се приложи моделът на I. Ajzen т.нар. Теория на планираното поведение в българския контекст.

Приложената методика, основана на комбиниран подход от разнообразни методи позволява да се решат поставените задачи по-най добър начин. Може да се изброят допълнително и приложените статистически методи (дескриптивен метод, факторен анализ, тест за консистентност и моделиране на структурните уравнения). В представения проект на докторска теза са използвани много на брой разнообразни методи, което на няколко места създават впечатление за въвеждане на „хипотези в хипотезите“.

Получените резултати могат да бъдат приложени с успех: в академичните изследвания в областта на устойчивото потребление и производство; от провеждащите политиката на местно и централно ниво в тази сфера; за бизнеса и организациите предлагащи енергийно-ефективни продукти; за българските потребители при налагането на модели за устойчиво потребление, вкл. чрез екологични маркировки на продуктите; за обучителните институции, вкл. университети и висши училища при разработването на учебни програми за съответните дисциплини в тази сфера.

4. Оценка на научните и научно-приложни приноси

В работата са обобщени приноси с научен и научно-приложен характер. Приемам самооценката на автора за научно-методологичните и научно-приложните приноси, формулирани в шест точки. Дисертационният труд на Ива Костова е добър пример за изследване на изключително актуални теми, свързани с приложение на подходящите информационни инструменти за налагане на устойчиви модели на потребление в България. Това изследване е в синхрон с ясно заявената необходимост от изследвания на т. нар. *поведенчески модели* при покупка на енергоспестяващи електроуреди и влиянието на маркировката за енергийна ефективност като информационен инструмент. Генерираните приносни моменти от изследването още веднъж подчертават актуалността на темата за налагане на устойчиви модели на производство и потребление, както в локален аспект, така и в европейски план, вписано в европейските политики за зелено възстановяване и развитие.

Във връзка с това, давам висока оценка на приносите, свързани с разработването и апробирането на методика за изследване на тези проблеми в България, съчетаваща

разнообразни и добре обмислени методи и инструменти за изследване на устойчивото потребителско поведение.

5. Оценка на публикациите по дисертацията

Представеният Списък на публикации отразява активното участие на докторанта в процеса на популяризиране на резултатите, свързани с дисертационния труд. Публикациите по темата на дисертацията са общо четири. Ива Костова е автор на една статия на англ. език, която е публикувана в тематичен брой на „Economic Alternatives“, посветен на Корпоративната социална отговорност, в който участват изследователи по темата от Франция, Словакия, Турция и България. Останалите три публикации представляват доклади от участия в две национални научно-практически конференции и една международна научна конференция. Ива Костова е самостоятелен автор на три от публикациите, а в един доклад е в съавторство с научния си ръководител. Те отговарят на изискванията и носят кредитите съгласно заложените цели в индивидуалния план на докторанта. Активността на докторантката за представяне и популяризиране на изследванията съответства на изискванията за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. Това потвърждава извода за добри постижения за информиране и комуникиране на различни аспекти на темата на дисертационния труд.

6. Оценка на автореферата

В съдържателно и структурно отношение Авторефератът (в обем от 37 страници) съответства на дисертационния труд и достоверно представя в синтезиран вид обхвата, съдържанието и резултатите от научното изследване. В края на Автореферата в част IV. са дадени „Справка за основните научни и научно-приложни приноси в дисертационния труд“ и в част I. „Списък на публикациите по темата на дисертационния труд“.

7. Критични бележки, препоръки и въпроси

При предварителното обсъждане на работата в катедрата изказах някои критични бележки и препоръки, свързани: с представяне на други изследвания на *модели на устойчиво потребление сред българските потребители* чрез прилагане на

различни модели, вкл. I. Ajzen за т.нар. Теорията на планираното поведение, което ще позволи да се направи коректна дискусия и на получените резултати от проведеното емпирично изследване през 2019 г. в нашата страна; с *прецизиране на използваната терминология* в изучаваната област (хомогенизиране на термините в заглавията на главите и под-частите; специфичната терминология на български език при моделиране на поведението на потребителите и др.); с липсата на дискуссионна част след извеждане на поведенческия модел за откриване на вериги за въздействие върху това поведение и т.н.).

С голяма част от тях авторът се съобрази като отстрани, преработи или допълни някои елементи от докторската теза.

Наред с това, бих искала да отправя следния въпрос към автора на дисертационния труд, с цел уточняване на въздействието на получените резултати: Моля да направите коментар дали факторите, влияещи на избора на енергийно-ефективни продукти, съгласно изведеният модел, ще помогнат за изучаването на други примери за устойчиво потребление, като разделното събиране на отпадъци, поведението за покупка на биологични храни в страната и др.

8. Заключение

Разработената дисертация е дело на автора и представлява комплексно и задълбочено изследване на актуални и значими практически проблеми. Тя показва, че докторантката притежава теоретични знания и способност за провеждане на самостоятелни изследвания в определена област.

Постигнатите приноси с научен и научно-приложен характер категорично се доказват и от разработената и апробирана методика за изследване на въздействащите фактори на нагласите и поведението на българските потребители по отношение на екологичните маркировки като информационен инструмент на екологичната политика.

Дисертационният труд отговаря на възприетите от академичната общност наукометрични критерии и на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България, на Правилника за неговото приложение и на Правилника за организацията и провеждането на конкурси за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в УНСС.

Всичко това ми дава основание да предложа на уважаемите членове на научното жури да вземат решение за присъждане на образователната и научна степен „доктор” по научната специалност „Икономика и управление“ (Екоикономика) на Ива Стойчева Костова.

Изготвил рецензията:
/проф. д-р Елка Василева/

14.05.2021 г., гр. София